

TABAKAT-I NASİRÎ ON İKİNCİ TABAKA: SELÇUKLULAR

Minhac Sirâc CÜZCÂNÎ
Çeviren: Akbar A. AGHDAM*

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الحمد لله رازق كل مرزوق، و خالق كل مخلوق، و واهب الملك مدت آل سلجوق، و الصلوة
Elhamdulillah / على محمد الصادق الصدوق، و السلام على آله و اصحابه ما طلع و عيوق
rezzaki merzuk, ve hâlîka külli mahluk, ve vahibül-mülk müddeti âl-i Selçuk,
vessalat ‘ala Muhammedüs-sadikus-saduk, vesselamu ‘ala âlihü ve ashâbehu ma
talaa’ ve ‘uyuk. (Her rızıklıların rızkını veren, bütün yaratılmışın yaratıcısı olan,
Selçuklu hanedanına uzun müddetli hükümdarlık veren, sadakatlıların
sadakatlısı Muhammed’e salâvatını üzerine göndererek onun sülalesi ve
ashabının yolunu açan ve koruyan Tanrıya övgüler olsun).

عصمت الله عن الزلل و التواني / Tanrı katındaki zayıf kullardan biri olan
İsmetüllahu ‘anzille vet-tevâni (Tanrı sapmalardan ve ihmallerden korusun).
Minhac Siraç Cüzcanî şöyle der: -Tanrı’nın takdiri ile memleket yönetme sırası
bir sülaleden başka bir hanedana ulaşır. Devlet ise zaman zaman dolaşır bir
dalda karar kılan kuşa benzer. Ta ki imaret ve saltanat dayanağı sahipsiz ve
başıboş kalmayın ve genel halkın ve reyanın yararına olan düzene otursun.
Velahmdulillahu al’a ni’ metehül-mütevâtire (Tanrıya
sürekli verdiği nimetleri için şükürler olsun).

Nâbî tarihinin yazarı olan ابن هيصم¹ / İbn-i Heysem şöyle aktarmıştır:
انار الله برهانه / Sultan Gazi Sa’id Mahmut Sebüktigin
/ anar-allahu burhanehu (Anar Allah onun kanıtıdır) Ceyhun’dan geçince
Maveraünnehir şehirleri onun yüzüne açılmış oldu. / كدير خان, ايلك

* Minhac Siraç Cüzcanî’nin Tabakat-ı Nasirî eserinin Abdülhay Habîbî neşrini (Tahran, 1983)
esas aldığımız bu çeviride, naşirin düzeltme ve dipnotlarına sadık kalmıştır. Çevirimi
değerlendirme nezaketini gösterdiği için Prof. Dr. Mehmet ERSAN’a teşekkürü borç bilirim

¹ R; Ta’likat

ماضى / İlek Mâzî'nin kardeşiymi ve Efrasiyap sülalesinden geliyordu. Onların aralarındaki anlaşmalar da vaatli olup uzlaşmaları güçlü ve sağlam oldu. Birbirleriyle görüştüler. Kadir Han ona katıldıktan sonra Sultan'ın etrafını boşaltıp onunla özel bir gizli görüşme yaparak İran ve Turan'ın genel meselelerini danıştı. Kadir Han, Sultan'ın huzuruna birkaç ^{2/} اقتراحات (iktirahat) görüşünü iletme temennisinde bulundu. Bu isteklerinden biri şu idi ki, Türkmen Selçuk'un oğlunu tebaasıyla birlikte Maverâünehir ve Türkistan'dan Horasan'a doğru getirsin. Selçuk'un tebaası ve oğlu Buhara'nın ^{3/} نور Nur bölgesinde oturan bir tayfa olup hepsi Sâmânoğulları'na tabiydiler. O dönemde Selçuk'un oğlu çok iyi yetişmiş biri olup onun cengâverliği, kılıç ve ok kullanımındaki müthiş yeteneğinden bütün Türkistan melikleri ve Efrasiyaplılar sürekli korku içindeydiler. Çöllerde kuş ve ceylan bile onun okundan⁴ kurtulamazdı. Esen rüzgâr ve kükreyen bulutlar gibi av ve savaş meydanına giderdi ve her kime yakalaşırsa onu alaşağı ederdi.

Böyle bir dönemde Kadir Han, Sultan'a bağlanarak, onun hizmetine girdi. Sultanla baş başa kaldıklarında sürekli Selçuk'un oğlunu ileri sürüyordu. Türkmen şapkasını eğri koyup⁵ ata bir kaya parçası gibi binip sıçrayan kıvılcım ve kükreyen aslan gibiydi. Öyle ki, her iki İran ile Turan ordularının atlıları onun çevikliğine ve biniciliğine hayran kalıyorlardı.

Kadir Han, Sultan'dan aman dileyip ona katıldı. Kadir Han döndüğü zaman Selçuk'un oğluna ferman ulaştı. Çadıra dayandılar ve ferman verdiler ki, onun tebaa ve soyu Mahmut'un ordusuyla Ceyhun'dan Horasan çevresine geçsinler. Böylece bütün müvekkiller onların korumasını istediler. Ceyhun ırmağına vardıklarında Mahmut'un adamlarının yanında yer aldılar. Selçuk'un oğlu ve onun tebaası ve eşya^{6/} اشياء 'sıyla birlikte gemiye oturmaları için ferman geldi. Arslanhan Horasan'ın ^{7/} حاجب / hâcibi ve sultanın kullarının en büyüğüdü. Sultanın huzuruna arz etti ki, padişah her zaman kulunu ^{8/} صايب / musibetlerden koruyacağını söyledi oysa şimdi Sultan kendi eliyle ülkesinin düşmanlarının çocuklarını memleketine musallat etmektedir. Bu memleketin

² Aslı; İftirahat اقتراحات

³ Nur; (نور: من قری بخاری عقد جبل بها زيارات و مشاهد معجم البلدان 325.8) Buhara halkı hakkında verilen bilgilere dayanarak Nur, bugün Buhara'nın kuzeyine 50 kurun mesafede yerleşmektedir.

⁴ Râvertî'nin çevrisinden anlaşıldığı gibi ibare şöyledir: Havada kuş, çölde ceylan onun okundan... P: Ceylan Uluh الخ otlağında.

⁵ Aslı; کر کرده.

⁶ Aslı اشياء.

⁷ Gerdizi'ye göre: ابولحرث ارسلان جانب / Ebulhars Arslan Câzib.

⁸ Aslı: صايب

sonu bu tayfadan olacaktır. Sultan ona: -Senin fikrin nedir, dedi. Horasan ⁹حاجب / hâcibi Arslanhan dedi ki: -Benim fikrimce ya hepsini bir gemiye bindirip gemiyi suda batıralım ya da bir daha ok atamasınlar diye hepsinin başparmaklarını keselim. Sultan dedi ki: -Arslan sen çok taş kalpli bir adamsın. Ahde vefa etmemek ve çaresizi öldürmek cesur, mert ve yiğit padişahların işi değildir. Kazayı mertliği bırakıp mazeret ile def etmek olmaz. Böylece Selçuk'un oğlunu Ceyhun'dan geçirip emir üzerine *ملتان* / Meltan'a getirdiler. Amcaları ve diğer tebaasını ise Horasan diyarına getirip *نیشابور* / Nişabur¹⁰, *بلورد* / Baverd ve Horasan'ın çevresi gibi yerleri onlara¹¹ otlak tayin ettiler.

Tanrı, onların büyük sonuca varmalarını ve onların soyundan melikler ve sultanlar yetişmesini istediğinden Sultan Mahmut her ne kadar dahi sonradan pişman olsa da fayda etmedi. *فلا مرد لفضا نه* / Fela merde li-fazaehu (pişmanlığa hiçbir sebep yoktur).

Rahmetli *امام ابو الفضل بيهقي* / İmam Ebulfazl Beyhakî Nasirî tarihinde şöyle yazmıştır: Sultan Mahmut, *انار الله برهانه* / Anar Allah burhanehu (Anar Allah onun kanıtıdır), dört bin Selçukluyu Ceyhun'dan geçirttiğinde onların dört tane meheri vardı: ¹²*يعمر* / Yağmur, *بوقه* / Buka, *كوكناش* / Göktaş ve *قزل* / Kızıl. Sultan, Horasan çevresi yaylalarını onlar arasında paylaştırıp onları Horasan meliklerine sipariş etti. Emir verdi ki, hiçbir tür silah almasınlar. Onların meheri Selçuk'un büyük oğluydu ve mertlikte destanlaşmıştı. Onu, onların iki oğluyla birlikte Meltan'a gönderdi. Bir müddet sonra onlar öldüler ama diğerleri her yıl Maverünnehir bölgesindeki ¹³*نور* / Nur'dan Harezm'in *درغان* / Darğan bölgesindeki otlaklara geliyorlardı. Onların esas düşmanları ¹⁴*شاه* / Şah adlı *جند* / Cend melikiydi.

Mesut'un sultanlığı döneminde Harezm emiri *شهيدي طاب تراه التونتاش* / Şehit Tab Sarah Altuntaş'ın oğlu Sultan'a isyan etti. Selçuklular bu isyanda Sultanla

⁹ Aslında; *حاجب خارش*.

¹⁰ Râvertî'nin çevirisinde şöyle aktarılmıştır: ve onun diğer tebaasını Horasan diyarından Nesa ve Nişabur, Baverd zaman... ki, her üç şehir de Horasan'ın ünlü şehirlerindedir. (Hudûd ul-'Alem)

¹¹ P: Horasan, *النج* / Uluh arazisinin üstünde...

¹² Aslı: *يعمر*, Râvertî, Beyhakî ve İbni Esir'de *يعمر*, aslında birkaç satır sonra tekrar *يعمر*.

¹³ Aslı Buhara'nın *هور* Hur'undan.

¹⁴ Aslı Şam'dır ama Râvertî'nin çevirisinde *شاه* şah. Sadreddin Ali Ahbarüd-devletüs-Selcukiyye'de der ki: (s.6) Sultan Mesut Hicri 428'de Tiginabad'a geldi ve Harezm illerini Şah Melikül-Cendi'ye bahşiş buyurdu.

işbirliği yaptılar. Sultan ise bunun karşılığında (Hicri) 584 yılında Harezmi ülkesinin *رباط ماشه* / Rabat Maşa denilen bir bölgesini onlara otlak olarak verdi. Melik *جند* / Cend bunu duyunca Selçuklulara saldırıp sekiz bin civarında adamlarını öldürdü. Sayıları azalınca ne yapacaklarını şaşırıldılar. Harezmi emiri *التونتاش* / Altuntaş'ın oğlu *هارون عاصی* / Harun 'âsi öldürüldü. Selçukluların artık Harezmi diyarında kalmaları mümkün değildi. Ayrıca *بخارا* / Buhara'nın meliki olan *علی تیگین* / Ali Tigin'nin oğullarının korkusundan kendi Efrasiyaplı hanlıklarına gidemiyorlardı. Bu yüzden yedi yüz atlı tebaası ve uruğuyla *نسا* / Nesa ve *مرو* / Merv'e doğru gitmek zorunda kaldılar. Yağmur kendi emirlerinden idi, ölmüş ve bir oğlu kalmıştı. O cemaatle Harezmi'den Nesa ve Merv'e doğru geldiler. Yağmur'un oğlu onlara karşı koyacak durumda değildi. Çünkü onlar sayıca az olsalar da diğer ¹⁵ *ینالیین* / Yinallı tayfaları ve başkaları onlara katılmışlardı. Yağmur'un oğlu onların önünden Irak'a doğru çekilip *ری* / Rey'i aldı. Selçuklular bunun üzerine oradaki otlaklara yerleştiler ve Hak Teâlâ onlara kut verdiği için Horasan memleketlerini zapt ettiler. Doğu ve batıda her ne kadar İslam memleketi varsa onların çocuklarının ele geçti. Öyle ki, onların adı-sanı felek defterinde kıyamete kadar kaldı. *و الله یوتی ملکه من یشاء و هو علی کل* / vallahu yevti melikehü min yeşâu hüve 'ala külli şeyin kadir (Her şeye kadir olan Tanrı onların içinden bir kral armağan etti) vesselam.

Birinci: *طغرل بن میکائیل* / Tuğrul Bin Mikâil

Nasırî tarihinin sahibi rahmetli *امام ابولفضل بیهقی* / İmam Ebulfazl Beyhakî şöyle rivayet eder ki: Selçukluların Horasan çölüne gelip Yağmur'un oğlunu hezimete uğrattıklarında onların mehterleri üç kişiydi; Mikail'in iki oğlu *طغرل* / Tuğrul ve *داود* / Davut ve onların amcaları ¹⁸ *بیغو* / Yabgu. Üçü birlikte Mesut'un hizmetine katılmak için Mesut'a bir mutemet gönderdiler. Sultan, *گرگان* /

¹⁵ Râvertî *ینالیین* Niyaliyan yani "n"yi "y"ye öncelik tanıyarak, onların Pecap fatihi Niya Engin'e mensup olduklarını Beyhakî'ye dayanarak yazar. Ama İbni Esir'in yazısı (184:9) Ahmed Yinaltigin (Hicri 425)'de Mesut'ta Cend'de isyan etti ve öldürüldü, der. Râvertî bu kelimenin baş harfini "n"yle yani Niyaliyan okumuş ki, aslında baş harfi "y"yle doğru olmalıdır. Belki de Tuğrul'un amcası oğlu ve Selçukluların reislerden olan İbrahim Yinal'a mensupturlar. Beyhakî, Nefisî'nin yayınlaması, Tahran (s.238) *ینالتیگین* Yinaltigin. Araştırma için bak. *تعلیقات* Ta'likat 61.

¹⁶ Kur'an, bakara, 248.

¹⁷ Aslı: Tuğrul'un kardeşi ve Davut'un çocukları, Râvertî'nin çevirisinden düzeltildi.

¹⁸ Aslı ve Râvertî: *بیغو*, Ahbarüd-Devlettüs-Selçukiyye ve Râvendî ise: *بیغو* = *بیغو* / yabgu.

tam cengâver ordusuyla birlikte Merv'in kapısına dayandı. Tan vaktiydi ve müezzın minare başında bu ayetleri söylüyordu: *يا داود انا جعلناك خليفة في الارض فا* / *حكم بين الناس*²⁵ / Ya Davud: Ene ca'alnake halifeten fil-arz fe hükme bin-nas (Ey Davut! Sana yeryüzünün halifeliğini ve insanlar arasında hüküm verme yetkisi verdik). Kendi adını işitince bir bilgine bunun anlamını sordu. Anlamını açıklayınca kılıcını çekip Merv'de bulunan Sultan'ın ordusunun ardından gidip herkesi kılıçtan geçirdi. Belh'den gelen Sultanın elçisi onun yanına yaklaştığında müezzın orada bu ayeti okuyordu: *توتى الملك من تشاء*²⁶ / *tevetti el-melik min teşa'* (Halk kral ister). Sultan Mesut'un elçisi Davut'u gördü ki eyerin bezini yere serip kendi eyerini bir tarafa bırakmış kâh başını koyup yatıyor ve kâh ayağa kalkıp eyere yaslanıyor ve kâh da okun tüyelerini düzeltiyor. Sultanın elçisi mesajını tamamladıktan sonra cevap istedi. Davut dedi: -O kuş dilli müezzın ne okuyordu? Onu yazınız. Kâtip *قل اللهم مالك الملك*²⁷ / *Kul Allah'um malik el mülk* (Söyle! Allah bütün memleketlerin sahibidir) sözünü kâğıda yazıp elçinin eline verdi. Sultan Mesut'un yanına varıp durumu ve Davut'un yaptıklarını anlattı. Onun verdiği cevabı ve o ayetlerin tümünü gözden geçirince artık Mahmutlular devleti döneminin Horasan'da sona erdiğini anlamış oldu. Böylece Horasan'dan umudunu kesti.

Merv ve Serahs'ın tamamı Selçuklulara teslim olunca Davut gözünü yukarı Horasan'a dikti ve onu almak için çok çabaladı. On bir bin atlıyla yola koyulup Belh'in kapısına dayandı. Sultan ile bütün melikler ve ordu hepsi Belh'deydi. Şehir etrafındaki bir mevziide bir fil vardı ve fil sürücüsü onun sırtında uyumuştı. Davut geceleyin gelip o fili açıp sürdü. Fil sürücüsü uykudan uyandığında beş fersah yol alınmıştı ve filcinin ses çıkaracak hali kalmamıştı.

Davut *شفورقان*²⁸ / Şafurkan'dan ordusuyla birlikte Belh'in *علياباد* / 'Aliabâd'a bölgesine gelip Sultan ile savaştı. Çok çaba harcadı ama yenildi. (Hicri) 420 yılının şevval ayında Selçukluların hepsi toplandılar. Tuğrul, Davut, Yabgu, Yınalılilar, Mesudî ve Mahmudî Türkleri ve bazıları da geri geldiler. Sultan Belh'den orduyu Merv ve Serahs'a doğru yöneltip Serahs çölünde savaşa başladılar. Sabah namazından öğlen namazı vaktine kadar savaş sürdü.

²⁵ Kur'an, s. 26. Ey Davut biz seni halk arasında hükmetmen için dünyaya halife olarak tayin ettik.

²⁶ Kur'an, Al-i İmran 25

²⁷ Kur'an, Al-i İmran 25

²⁸ Aslı: *شفورقان*. Râverfî: *شفورقان* ve bu günümüzde var olan *شبرغان* dır ki, Yakut c.h onu Şapurkan veya Şafurkan'ı Belh'e yakın Cûzcan şehirlerinden hesap etmişti ve hicri 617'de mamur idi ama *علياباد* Râverfî'de *على آباد* şeklindedir.

Selçuklular hezimete uğradılar. Böylece Sultan *هرات* / Herat'a geri geldiğinde Selçuklulardan barış istediklerine dair haber geldi. Mecburî bir barış oldu. Böylece Sultan Mesut Gazneyin'den ordu ve teçhizat istedi. Horasan'a geldiklerinde kıtlık vardı ve dolayısıyla ot azdı. Ordu acizleşip atlar ve develer zayıfladı. Sultan bütün ordusuyla *طوس* / Tus'a doğru geldi. Tuğrul Nişabur'dan Serahs'a gitti. Bütün Selçuklular bir araya toplanıp Sultan Mesut'a karşı dayanma güçlerinin olmadığına kanaat getirdiler. -Sultan'ın ordusunun gelmesine fazla vakit kalmadı, birkaç defa yenildik, en doğrusu odur ki, Sultan ile barış yapalım veya Horasan'ı bırakıp Irak'a doğru gidelim, dediler. Cesaretle ve ihtişamda benzeri bulunmayan Aslan yürekli Emir Davut dedi ki: -Yurt tutmak karamsarlıkla olmaz bin can verilmesi gerekirse bile benim savaşmaktan başka bir yolum yoktur, dedi. ²⁹ *اما الملك و الهلك امرالموك* / Emelmülk vel-helike emril-muluk (Ya zafer ya ölüm!).

Selçuklu emirleri bu cesareti görünce onunla ittifak kurup bütün tebaalarını ve halkını çöle gönderdiler ve gerçek savaşçıları olan atlıları da ³⁰ *دندانقان* / Dandanakan sınırları içindeki çölün başında düzenli bir safa dizip orada durdular. Sultan oraya varınca savaş başladı ve üç gün sabahtan akşama kadar süren savaş (Hicri) dört yüz otuz birinci yılın Ramazan ayının dokuzu olan Cuma gününe kadar devam etti. böylece alan Sultan Mesut'un ordusuna daraldı. Sultan'ın Türkleri ³¹ *فوج فوج* / dalga dalga ölmeye başladılar. Sultan Mesut hezimete uğradı. Selçuklular kazanıp padişahlığı aldılar ve savaştan sonra aynı mevziilere taht kurdular. Tuğrul padişah oldu ve Yabgu Merv'e gitti. Emir Davut ise ordusunu *طخارستان* / Toharistan ve Belh'e götürüp o memleketleri aldı. Ondan sonra Tuğrul ve Davut Harezme'e gidip orayı da zapt ettiler. O memleketleri zapt ettikten bir müddet sonra Tuğrul Allahın rahmetine kavuştu. Davut Mahmutlular ve Gazneli sultanlarıyla anlaşıp Horasan ve Acem memleketlerinin padişahı oldu ve cihan hâkimiyetinin yolu ona açıldı. O da yirmi küsur yıl padişahlık yapıp (Hicri) 451 yılı aylarında Allahın rahmetine kavuştu. Böylece saltanat tahtı Sultan Alparslan'la süslendi. *والله الباقي و كل شيء*

²⁹ Aslı: *اما الملك اولملك*. P: metindeki gibi. Râvertî'nin çevirisi "Ya zafer ya ölüm".

³⁰ Aslı: *طالقان باتقان و طالقان* bölgeleri. Râvertî: *ایقان* bölgesi. P: *طالقان باتقان*. Ahbarüd-Devle ve Râvendî: *داندانقان*. Ebu Reyhan Burunî ve Hududul'alem Dandanakan'ı Horasan şehirlerinden saymışlardı.

³¹ *كشش* bu kelimeyi hem Farsça hem de Arapçadaki *kef* ile okumak mümkündür. Râvertî Farsça *kef* ile tercüme etmiştir.

هالك والسلاام / Vallahül-bâki ve külli şeyin hâlikü, vesselam. (Allah kalıcıdır ve bütün her şey helak olur, vesselam).

Üçüncü: الب ارسلان غازى / Alparslan Gazi

Bin Davut جغريبيگ³² / Çağrıbey Davut'tan sonra (Hicri) 451 yılı aylarında Horasan tahtına oturup Horasan, عجم / Acem, عراق / Irak, Harezmi, طبرستان / Tabaristan, کرمان / Kirman, Fars ve سيستان / Sistan'ı zapt etti. Ordusunu Türkistan ve Turan'a götürdü. Türkistan melikleri ve Efrasiyaplı emirler ona tabii oldular. [Onun ordu ve teçizatının bolluğundan saltanatı öyle bir yere ulaştı ki mühendis zihni³³] onları hesaplamaktan aciz kaldı. Öyle ki, ölümünden sonra bir şair, ki büyük ihtimalle Hekim سنائی / Senâi³⁴ye olmalıdır, onun yasında şöyle demiştir. Beyit: -Alparslan'ın başı yükselerek göğe ermiştir. Onun tenini toprakta görmek istersen Merv'e gel. Ne kemerinde yıldız ne yanında güzel yüzlü kızlar; ne altında at ne de elinde mızrak görürsün.

Sultan Alparslan tahta oturunca Gazneyin Hazretlerine elçiler gönderdi. Sultan İbrahim عليه الرحمه / aleyür-rahme ile dostluğunu sıkılaştırdı ve Gazneyin memleketlerinin çevresine yaklaştı. غز / Guz, ترکستان / Türkistan, روم / Rum ve حجاز / Hicaz ile مصر / Mısır memleketlerinin zaptı ile meşgul oldu. Darulhilafet hazretlerinin hizmetine gönülle bağlanmaya başladı. Darulhilafet'in teşrifine defalarca müşerref olup Bağdat'ın hamisi olmaya nail oldu.

Bu Tabakat'ın müellifi olan منهاج سراج جوزجانی / Minhaç Sirac-ı Cüzcânî İsmetullah min ez-zille vettevânî (Tanrı sapmalardan ve ihmallerden korusun) şöyle demiştir: -Ben (Hicri) 310 yılı aylarında سجستان / Sicistan huzurundaydım. Orada bir akıl ve nakil ilimleri ustası olan bir İmam vardı. Asrın faziletli bilginleri ona امام رشيدالدين عبدالمجيد / İmam Reşideddin 'Abdülmecit diyorlar idi. Ondan Alparslan'ın büyüklüğünün vasfını şöyle duydum: -Alparslan (Hicri) 454 yılının üçüncü çeyreğinde Türkistan memleketlerinin zaptına kalkışmış ve کاشغر / Kaşgar ve بلاساغون / Balasagun³⁶

³² Aslı ve P: طغرليک بن داود Tuğrul bey bin Davud. Râvertî ve diğerlerinde ise metindeki gibidir.

³³ Parantez arasındaki bölüm aslında yoktu ve Râvertî ve P. tercümesinden alındı.

³⁴ Aslı ve P: تنائی. Bu iki beyitten sadece ilk beyti Senâi divanında (Mezahir Müsaffâ Yayını, Tahran yıl 1336 Hicri Şemsi) şöyle derç olunmuştur: ... رفته بر گردون بمر و آ تا کنون در گل الخ... (... gidip ters biçimde Merv'e gel ta ki, şimdi Uluh'un gül tenini...)

³⁵ Aslı; نگشت (geri geldi). Râvertî ve P; نگشت (geri dönmedi).

³⁶ Aslı: بلاساغون و بلاساغون. Râvertî ve P; بلاساغون'dur ki, doğrusu بلاساغون'dur ve Kaşgar'a yakın olan Türk Sugur'u ve Maveraüseyhun'da büyük bir şehirdi (Mucem 2. Cilt, s.258). Bu adı da diğer şehir isimleri gibi katipler cahillikten yanlış kaydetmişler.

sınırlarına vardığında muhbirler arkadan gelip haber verdiler ki, امير المؤمنين القايم / Emir el-müminin Al-kaim billah (Halife) kazaya uğramıştır. Şöyle ki onunla Hıristiyan Rum ordusu arasında savaş olmuş ve İslam ordusu hezimete uğratılmıştır. Emir el-müminin tutuklanarak, فرات / Fırat³⁷ ırmağının üst kısmındaki yüksek bir dağın tepesindeki bir kaleye hapsedilmiştir. Bu bölge Rum bölgesinin sınırındaki جزيره / Cezire ve على جبال بلاد انبار / (Anbar ülkesinin en yüksek dağları)³⁸ Anbar şehirlerinin yüksek dağlarında bulunmaktadır.

Rahmetlik Alparslan yüz bin savaşçı atlıdan insiraf edip aceleyle Halife'nin kurtuluşu ve İslam ordusunun intikamını almak için süratle yolları kat etmiştir. Öyle ki, 16 veya 17 günde, والله اعلم بالحقيقه / vallahu a'lem bil-hakika (en doğrusunu Allah bilir), Balagasun³⁹ dan Fırat ırmağının altındaki o kaleye varıp bir şekilde o kalenin sahibini İslam'a davet etmiş ve Müslümanlığa teşrifine onu müşerref ettirerek, Halife'yi, o hapisten kurtarmıştır. بعون الله تعالى / bi'un Allah Teâlâ (Yüce tanrının yardımıyla) Halifenin azametli ordusuyla, hilafetin başkenti sınırlarına ulaşınca dönüş izni istemiştir. İzin alınca veda zamanı sırasında attan inip kendi saltanat dudağıyla Halife'nin atının ayağının önünü öperek şereflendirmiştir. Bu sırada böyle bir hizmet karşısında Halife hazretlerinden bu kadar teveccühle onurlandı ki, Halife şu önemli cümleyi dile getirdi:⁴⁰ فقلت العباد وخرت البلاد في تخليصي / fekullet ve harabetül bilâd fî tahlisi. (- Sen Allah'ın kullarını ölümden ve şehirlerini harap olmaktan kurtardın). İşte fikir ehli Sultan Alparslan Gazi'nin hizmetinin ve Emirel-müminin'in yüce himmetinin ne derce olduğuna dikkatle inceleyip görsünler⁴¹. Sultan Alparslan on dört yıl hüküm sürdü. O (Hicri) 451 yılı aylarında saltanat tahtına oturdu ve (Hicri) 475 yılının Safer ayında şehitlik derecesine ulaştı. Allah Teâlâ onların ruhlarını cennette layık oldukları şekilde özel saygınlığa ulaştırsın ve ناصر الدنيا و الدين / Nâsirüddünya vüd-din. (Dünya ve din fatihi) olan İslam padişahını dünya egemenliğine ve padişahlık tahtında tutsun. والسلام و الله اعلم بالصواب / Vesselam u Allah-u a'lem bis-savab(vesselam ve gerçek sevabı en iyi bilen Allah'tır).

³⁷ Aslı: فراط.

³⁸ Aslı: انبار. Râvertî: انبار. Bu Anbar, Cezire'nin ünlü şehirlerinden biridir. Ama Abyar Yakut'un dediğine göre Mısır ile İskenderiye'nin arasında bir kasabaymış. (Mu'cem I. Cilt. S.100)

³⁹ Aslı: بلاد ساغون (baladsagun).

⁴⁰ Aslı: قتل العباد وخرت البلاد في تخليصي. P: metindeki gibidir. Râvertî şöyle tercüme etmiştir: "Sen, Allah'ın kullarını katledilmekten ve şehirlerini yıkımdan kurtardın".

⁴¹ Parantez içindeki sözler aslında mevcut olmayıp cümle eksikti. P'de ise şöyledir: تا چه حنت (ne ölçüdedir).

Dördüncü: سلطان جلال الدين ملكشاه / Sultan Celâleddin Melikşah

Sultan Celaleddin Melikşah babasından sonra İran tahtına oturdu ve bütün Turan, Irak dağlıklarını, *ديلم* / Deylem, *طبرستان* / Taberistan, Rum, Mısır, Şam, *ديار بكر* / Diyarbakır, *ارمن* / Ermen, *سيستان* / Sistan, *فارس* / Fars'ı memleketlerini zapt etti. Bütün İslam minberlerinde tüm hutbeler onun adına okundu. Dirhem ve Dinar sikkeleri de onun lakaplarına müşerref oldu. O kendi özünde güçlü, disiplinli, cesur ve adaletli bir padişah olup bütün padişahlık vasıflarına ve memleket yönetme becerisine sahipti. O bütün Türkistan memleketlerini kendi egemenliği altına alıp Rum memleketlerini de zapt etti. Bağdat hilafet merkezi hâkimiyetinin himayesi ona teslim edildi. *مكة* / Mekke, *مدينه* / Medine, *يمن* / Yemen ve bütün Hicaz memleketlerindeki İslam minberlerinde hutbeler onun adına okundu. Türk ve Rum memleketleri taraflarına birçok gaza ve cihat düzenleyip doğu ve batı memleketlerinin her tarafına kendi eliyle melik tayin etti. Rum memleketlerini öne Bey kardeşine daha sonra ise kendi oğlu olan Mahmut Bin Melikşah'a verdi. İnşallah Teâlâ daha sonra anlatacağımız gibi bu memleketler o zamandan beri onun oğullarının egemenliği altındadır.

Tarih-i Nâsırî'nin, Hazret-i Gazneyin büyüklerinin seçilmiş haberlerinden birine rastladım. Şöyle ki, günlerden bir gün Sultan Melikşah, veziri Nizâmülmülk'e dedi: -Ordu hazırla ki, Mısır memleketine sefere çıkmaya kararlıyım. Nizâmülmülk arz etti ki; -Padişahımız bu sefer konusunu iyice düşünmelidir. Çünkü o bölgede *قرامطه* / Karmatîler toplumu ve kötü dinliler yaşarlar. Onların hain itikatlarından Sünnî padişahın kulağına ulaşır. Bendeniz o şeniliklerin cenabınızın kulağına gelmesini caiz görmüyorum. Sultan Melikşah buyurdu: -O seferin hazırlıklarına meşgul olmak lazım çünkü o seferin iptali mümkün değildir. Nizâmülmülk o seferin bütün hazırlıklarını yaptırdı. Sultan çok ağır bir orduyla o tarafa akın etti. Mısır'a yaklaşıncaya Mısır halkı karşılama adabının şartlarını yerine getirdi. Sultan Mısır kapısına varana kadar hiç kimseye iltifat etmeyip hiç kimseye bakmadı. Mısır geçişini ve Nil ırmağını geçince sordu ki; -Firavun'un sarayı hangisidir? Öğrenince o tarafa doğru yönelip ordusuna orada durmalarını emretti. Sultan Melikşah bir tek atlısıyla o mevziye doğru gitti. Attan inip Firavun tahtının bulunduğu yerde iki rekât namaz kıldı. Sonra yüzünü toprağa koyup şöyle dua etti: -Ey Allah! Bir kuluna

Mısır memleketini verince o kulun bu mevzide ⁴² دعوى انار بكم الاعلى / D'avi ene rabbüküm illa 'ala. (En büyük tanrı benim iddiası) Tanrılık iddiasında bulundu. Oysa ben, zayıf kuluna bütün doğu ve batı memleketlerini ikram etmene rağmen gelmiş, yüzümü toprağa koyup سبحان ربى الاعلى / Sübhane rabbi el'ala, (Sana en yüce övgüler olsun) diyorum. Senin fazilet ve keremine yakışır ki, bu kuluna rahmet edesin. Başını secdeden kaldırıp geri geldi. Böylece de Mısır şehrine girmeden Horasan'a geri döndü.

Bu hikâye o gazi ve adaletli padişahın iyiliğini aksettirmek için anlatıldı. O padişahın bir başka hikâye Tarih-i Nâsirî seçmesinde getirilmiştir. Şöyle ki: قهستان / Kahistan'dan bir grup Nizâmülmülk'ün huzuruna bir arza yazıp demişler ki, "Burada zengin kişilerden biri ölmüş ve çok fazla miraslı mal kalmıştır ama bir tek (yeğeni) kız kardeşinin çocuğundan başka hiç mirasçısı bulunmamaktadır. Bu mal beytülmal hazine kesesine girmelidir. Nizâmülmülk bu konuyu her fırsatta Melikşah'a iletiyor ama her defasında da hiçbir yanıt almıyordu. Bir gün Melikşah buyurdu: -Yarın sana cevap veririm. Sonraki gün ava gitti. Nizâmülmülk beytülmal artırma hırsıyla arakasından gitti. Melikşah'ın geçiş yolu ordu pazarından denk geldi. Av yerinden döndüğünde özel hizmetçilerinin birine şöyle buyurdu: -Acıktım ve pazarda تماچ / tutmaç⁴³ görünce canım çekti. Git ne bulursan hepsini satın alıp getir. Ordugâha yaklaştığında bir yer üzerine gelip tutmacı getirinceye kadar orada oturdu. Bütün melikleri yemek için çağırıp oraya oturttu. Gelen yemek tabağı öyle büyüktü ki elli kişiden fazla melik, emir ve hizmetçiye yetti. Ayağa kalktığına tutmaçları ne kadara satın almıştın, diye sordu. Alan kişi yüzünü yere koyup dedi: -Dört buçuk altına. Sonra herkese doyup doymadığını sordu. Herkes şahın devletinden doyduğunu söyledi. Sultan Melikşah fiyatını duyunca kendi cebinden altınları ödedi. Yüzünü Nizâmülmülk'e çevirip dedi: -Zayıf bir kul olan ben ve sen Nizâmülmülk gibi bir vezir ve birkaç ordu mensubu dört buçuk altınla duydu. Bu durumda öksüzlerin malına göz dikmek namertlik olur. Herkes helal ya da haram yollardan topladığı⁴⁴ malı sadece kendisinden sonraki evlatlarına ve soyuna ulaşınsın diye biriktirir. Bizim gidip zorla almamız için

⁴² Kur'an, النزعت.

⁴³ İlk harfî zamme olmak sureti ile Türklerin dört parça olan ünlü aşının (yemeğinin) adıdır. (Divan-i Lügatit-Türk ve Letayif).

⁴⁴ / ندرخت; Topladı, anlamında (burhan).

değil. Bu işin hayrından geç ve bir daha bu konuda bir şey söyleme. O rahmetliğı okuyucular⁴⁵ hayır duasıyla ansınlar.

O Padişah'ın yaptığı faziletli ve hayırlı işlerin dünyada izleri hep kalacaktır. Örneğin: yıldız biliminin istikameti onun devleti sayesinde yenilendi. Şöyle ki, sıçramadan dolayı rasatta⁴⁶ kameri aylarda çok fazla fark görünmeye başlamış ve hesaplamalarda yanlışlık ortaya çıkmıştır. Böylece takvimlerin ashop ahkâmı münharif olmuştu. Sultan Melikşah, bilgili astrologlar ve matematikçileri toplayıp yeni rasat kurup ayın günlerini yeniden kararlaştırmaları⁴⁷ için emir vermiştir. Hamel'in ilk dakikası Rabi' ayının ilk günü olan Nevruz-i Celâli'yi ki, bu padişah'ın lakabını taşıyor, tayin edilsin. Hayırlı izleri dünyada kalan Tus'lu Nizâmülmülk de onun veziriydi. شيخ ابوالسعيد / Şeyh Ebulsa'id Ebulhayr ve امام غزالي / İmam Gazâlî onun döneminde yaşadılar. Onun hâkimiyeti yirmi altı yıl sürdü. (Hicri) 401⁴⁸ yılında hakkın rahmetine kavuştu. والله اعلم والله احق ان يبقى والسلام، والله اعلم / vallahu a'lem vallahu ahaka en yabki vessalam, vallahu a'lem (En doğrusu kalıcı olan tanrı bilir).

Beşinci: محمد بن ملكشاه / Muhammed Bin Melikşah

Sultan Melikşah dünyadan göçtüğünde üç oğul vardı: Mehterlerine Muhammed تابر⁴⁹ / Tapar, ikincine Sancar ve ondan yaşlı olanına ise Mahmut derlerdi. Mehter olan oğlu Muhammed Tapar'ı tahta oturtular ve bütün melikler önünde kemer bağladılar. Doğu ve batı memleketlerindeki kifayetli ve iş bilen vezirleri alıp etraftaki sultanlarla anlaştılar. Ama Sultan Muhammed Tapar eğlence ve işret adamıydı ve memleketi kolay bulmuştu. Sürekli ayyaşlığa meşguldü ve hiçbir bölgeye ordu çekmeyip aday tayin etmedi. Döneminde onun adını andıracak hiçbir iş yapılmadı. Onun memleketi genişlemeden hayat süresi çok

⁴⁵ Aslı: ta okuyucular.

⁴⁶ Aslı: رسد / Resed.

⁴⁷ Aslı: yeniden kararlaştırdılar.

⁴⁸ Keza aslında metnin Râvertî tercümesinde: H. 491'de köşede şöyle der: Bu tarih doğru değildir ve Camit-tevârih, Güzide, Elfi, Nasihî, Lebüt-tevârih vb. yazmalarda Melik Şah'ın vefatı Bağdat'ta Hicri 485'in Şevall ayında olmuştur ve Nizamüt-tevârih'te H.471 yazılmış. İbni Esir: H. 485'in Şevall ayının ortası bir Cuma günü ve Ahbarüd-devletüs-Selcukîye: 16 Şevall H. 485'de 38 yıl, 3 ay, 17 günlük ömrü ve 17 yıl şahlık süresinde. Hal böyleyken kitaptaki yıl doğru olmayıp Ahbarüd-devle, İbni Esir ve diğerlerinin söyledikleri doğruyu yansıtmamaktadır.

⁴⁹ Bu kelime aslında iki defa تابر ve bir defa تابر şeklinde yazılmış. Râvertî de تابر(ok) yazmış olup bazı nüshalarda (تابر) olarak da yazıldığını söyler. Ahbarüd-devle'ye istinaden طابر olarak düzeltilmiştir.

çabuk tükendi ve iki yıl ayyaşlıkla geçirip öldü. Ülke yönetme sırası Rahmetlik Sultan Sancar'a geldi. Allah Teâlâ sultanlar sultanı, ناصرالدنيا والدين / nâsir-id dünya ved-din (dünya ve din hâkimini) korusun. الله اعلم / Allahu 'alem (doğrusunu Allah bilir).

السادس السلطان الاعظم معز الدنيا والدين سنجر بن ملكشاه سلجوقى

(Altıncı: Dünya ve dinin en azametli sultanı Selçuklu Sancar Bin Melikşah)

Sultan Sancar büyük, muazzam ve güçlü bir padişahı ve o (Hicri) 479 yılı aylarında سنچار / Sancar⁵⁰ şehrinde dünyaya gelmişti. O dönemde babası Melikşah Hilafet dergâhında hizmet edip devletinin işlerini düzenlemekle meşguldü. Melikşah hakkın rahmetine kavuştuğunda Sultan Sancar on yaşında olduğu için ağabeyi Muhammed tahta oturdu. Ağabeyinden sonra onu tahta oturtular ve dönemin teşrifat ve törenleriyle Darülhilafet'e شاهجان / Şahcan⁵¹'ın Darülmülk'üne müşerref oldu. Babası ve ecdadının zapt ettiği bütün İslam memleketlerinde onun adına hutbe okunup sikke basıldı. Yaşı olgunlaşıp ömür ağacı çiçek açıp genç yaşına gelince⁵² bütün doğu ve batı memleketleri onun kulları tarafından zapt edildi. Onun fedaileri ilk savaşlarını Semerkant'ta Muhammed Han'la yapıp onu yendiler. Daha sonra memleketlerinin etrafında on altı savaş daha yaptılar ve hepsinde de galip gelince onun devlet sınırları genişledi. Böylece işlerinin esasını gelenek, siyaset ve adalet yoluna dayadı. İşte Muhammed'in şeriat emirlerini ve İslam ümmetinin hükümleri, ilahi vahilerin ve emirlerinin yoluyla tamamen yenilendi. Horasan, Irak ve Maverâünnehir bölgeleri oldukça mamur edildi. Bağdat'ta onun adına saltanat sarayları inşa edilip ataları gibi Bağdat üzerindeki egemenliği ve ordu yürütmelerindeki başarısı sayesinde ona ve tayin ettiklerine daha fazla kazanç ulaştı. Kullarını her eyalet ve memlekete tayin etti. Aran, Irak, Azerbaycan'ı kendi adamı olan ایلدنکز / İldeniz⁵³ / ایلدنکز محمد / Atabey Muhammed, اتابک یوزیک / Atabey

⁵⁰ سنچار / Sancar: Cezire vilayetinin bozkırında bulunan bu şehre Rime diyarı derler. (İstahrî77).

⁵¹ Aslı: شاهجهان Şahcihan ki, doğrusu شاهجان (Şahcan) olmalıdır. Yakut'a bakılsın.

⁵² Aslı: سرخ ve doğrusu شرح. ilk gençlik ve yigütlük zamanı (Elmenced).

⁵³ Aslı: بالتکین, bu kelime nüshalarda çeşitli şekillerde التکین, التکین, الیلدنکز gelmiştir ama شمس الدين (Şemsettin İldeniz) Azerbaycan atabeylerinin babası ve 568 Hicride vefat etmiştir. ایلدنکز (Şemsettin İldeniz) Azerbaycan atabeylerinin babası ve 568 Hicride vefat etmiştir. Muhammed, Kızıl Arslan Osman onun oğullarıydı. (دول اسلامیه Düvel-i İslamiye).

Yüzbek ve *ارسلان اتا بك*⁵⁴ / Atabey Arslan hepsi onun çocuklarıydı. Fars'ı Fars Atabeylerinin babası olan *سنقر* Sunkur'a verdi. *اتابك زنگی* Atabey Degle, *اتابك سعد* Atabey Zengi ve *اتابك سعد* Atabey Saad'ın kendileri ve oğulları onun çocuklarındandı. Harezmi kendi kulu *خوارزمشاه*⁵⁵ Harezmi Şahı'nın oğluna verdi. Ki, o İlarşan'ın babası olup o da Harezmişahlı Tegiş'in babasıydı. O da Harezmişahlı Muhammed'in babasıydı. Mesut Kerim⁵⁶ onun kız kardeşini kendi nikâhına aldı. Ayrıca onun döneminde Gazneyin sultanları arasında Mesut Kerim'in ölmesi yüzünden kargaşa olduğunu söylerler. Behramşah Bin Mesut Kerim ölünce Melik Arslan Bin Mesut Gazneyin'de tahta oturdu. Behramşah da oradan Sultan Sancar'ın hizmetine gidip bir müddet ona hizmet etti. Ondan sonra birkaç defa Sultan Sancar Behramşah'ın yardımına Gazneyin'e gelip Behramşah'ı tahta oturttu. Böylece Gazneyin memleketlerinde ve Hindistan'da bütün hutbeler Sancar'ın adına okunup adına sikke basıldı. Sancar'ın devleti atalarının hiçbirinde yoktu. Musul memleketini kendi kuluna verdi. Bu döneme yakın Musul Atabeyleri kendi kullarının çocuklarındaydı. Aslen Hatayî Türklerinden olan Sultan *نورالدين شام*⁵⁷ Nurettin Şam döneminde Şam memleketlerinin hepsi onun kullarının elindeydi. Onların tarihi bundan sonra kaydedilecek. *انشاءالله تعالى* (İnşallah Teâlâ).

غور Gur melikleri ve Dağlar sultanlarının hepsi Sultan Sancar'a tâbiydiler. Onun döneminde Gazneyin Sultanları ile Gur melikleri arasında husumet oldu ve Gur melikleri üstün geldiler. Gur melikliğinde sıra Sultan 'Alâeddin Hüseyin'e geldiğinde o sultana itaat etmekten boyun çevirip Herat dağları civarındaki *سگوشه ناب*⁵⁸ Seküşenab denilen mevziide Sultan Sancar'la savaştılar. Gur ordusu hezimete uğradı. Sultan 'Alâeddin esir oldu ve birkaç gün sonra kurtulup Sultan Sancar'ın özel nedimi oldu. Sultan'ın *غزان* / Guzlardan çıkışı olayı nasıl oldu? Bir gün hizmet sırasında Sultan Sancar eğlenceye meşgul oldu. Sancar oturup ayağını tahttan sallamıştı. Mübarek ayak avucunda

⁵⁴ Aslı: *اختسان*, Râvertî: *اختان*. P: *اختیان*.

⁵⁵ Aslında Harezşah'dan sonraki iki kelime okunaklı değildir. Râvertî'nin ve (P) metindeki gibidir.

⁵⁶ Râvertî: *سلطان غزنین مسعود کریم بن سلطان ابراهیم طاب ثراه الخ* (Gazneyin Sultanı Mesut Kerim bin Sultan İbrahim Tab Sarah Uluh).

⁵⁷ Aslı: *شام sam*, Râvertî ve P: *شام* (Şam).

⁵⁸ Aslı: *سه گوشه ناب*, Râvertî: *سکوشه ناب*, P: *سکوشه تاب*. Bu savaş Oba şehrinin giriş kapısının önünde vuku buldu. İbni Esir'in dediğine göre Alaeddin bu büyük savaşın önce *اوبه* Oba, *مارباد* Marbad, *هرات الرود* Herater-rud'u yağmaladı. Bu Següşenab bugün dahi Çeşt ile Herat arasında ve Oba'nın yakınında mevcut olup Herirud (ırmağı) oradan geçer. Nab'ın açıklaması için (bk:4).

bir beni vardı. ‘Alâeddin o beni görünce ayağa o beni öpmek için ısrar edip bu şiiri o durumun vasfında söyledi. Rubai:

Ey saray kapısının toprağı benim baş tacım olan! Ve ey köleliğinin halkası benim bezeğim olan! Senin ayak avucundaki benine bir öpecek kondurursam ikbalim her zaman başıma öpücük konduracaktır.

Sultan Sancar onun ricasını kabul etti. ‘Alâeddin Sultan’ın benini öperken Sultan Sancar ayak parmağıyla onun yüzünün tüyünü tutup yere yasladı. ‘Alâeddin başını yerden almaya kalkışınca tüyleri yolundu. Oradakiler gülmeye başladılar. ‘Alâeddin’in utançtan yüzü (طيره ⁵⁹ oldu) kızardı. Sultan Sancar onun utandığını görünce padişahlık kereminden dedi: ‘Alâeddin! Mizah patlattın. Bu mizahın kefareti olarak Gur memleketin sana mübarek olsun. Kendi tahtına dön. Sen benim kardeşimsin. Bu sırada Oğuzların çıkışı hadis olmuştur. Bütün sürüler, koyunlar, at sürüleri ve özel develerin hepsini kendinle götürmelisin. Eğer zafer kazanılıp o tayfanın fesatları def edilirse bizim yanımıza gönder. Yoksa nimetlerin sana kalması kâfirlere kalmasından daha iyidir. Sultan ‘Alâeddin Gur’a geri dönüp Sancar’ın sayesinde kendi tahtına tekrar kavuştu. Bu onun kerem⁶⁰ ve ihsanının rivayetiydi. Ama onun dünya hâkim olduğuna dair deliller:

Tabakat’ın yazarı Minhaç Seraç *عصمت الله* ‘İsmetullah şöyle der; (Hicri) 611 yılında Gur sultanlarının mülkü dahilinde olan Firuzkuh bölgesinde *رحمت الله عليهم*⁶¹ rahmetli *امير على چاوش* / Emir’ali Çavuş’dan duydum ki: Onun cediti *سهم الحشم*⁶² ordular komutanı Sultan Sancar imiş. (ve Sultan Sancar’ın kardeşi çocuklarından olan *سلطان مسعود عراق* / Sultan Mesut ‘Irak idi.) [isyandı⁶³] ve Sancar’ın kulu olan *قراجه ساقی* / Karaca Sakı ona bu isyanda yardımcı oldu. Sultan Sancar *مرو* Merv’den o tayfaya karşı savaşmak için ordu çekti. *ساوه* / Save’nin akabesinin üzerine vardığında Irak isyancılarının ordugâhı akabenin bitişinin diğer ucundaydı. Sultan Sancar az atıyla oraya geldi. Muhaliflerin ordusuna gözü düşünce yuları geri çekip kendisine varmakta olan Melikler tayfasını çağırıp dedi: -Biz o kavimin üzerine vardık ama bizim

⁵⁹ طيره : Öfke, kızgınlık ve utanma.

⁶⁰ Aslı: كريم kerim.

⁶¹ Aslı: عليه .

⁶² Aslı: سهم تجسم , Râvertî’de ve birkaç satır sonra *سهم الحشم* ‘dir ki, onun dediğine göre ordu ve haşemin başı olmalıdır.

⁶³ Parantez arasındaki sözler P’de, ve köşeli parantez içindekiler ise aslında yoktur, P’den aldım.

yanımızda atlımız azdır ve karşımızdakiler kalabalıktır. Doğru olan nedir? Meliklerden bir kısmı dediler ki; -Ulumuzun vereceği emir daha doğru olanıdır. Ama eğer ordu gelmesini bekleyip daha sonra hücum ederseniz daha iyi olur. Bazı melikler dediler ki; -Bu tayfa padişahın kullarındandırlar. Bu yüzden merhamet göstermek lazımdır. Onları bizim hizmetimize girmeleri ve padişahlık affına sığınarak onun himayesi sayesinde kurtarılmaları için ulumuzun birleştirici düşüncelerini onlara açıklamalıyız.

Böylece meliklerin ve devlet erkânın her birisi bir fikir öne sürdüler. Rahmetlik Sultan Sancar'ın aklına bir fikir geldi. Yüzünü سهم الحشم / ordu komutanı olan Emir Çavuş'a yöneltip dedi ki; -Çavuş ne yapmalıyız? Çavuş attan inip yüzünü yere koyup bu şiiri söyledi. Şiir:

Ey Kral savaşmalı ve düşmana gününü karartmalıyız.

Bu çölde bize aslan kesilenlerin hepsini çöle gömmeliyiz.

Savaş meydanındaki koca filleri savaşa sürmeliyiz.

Savaş zamanıdır savaşmalı, iş vaktidir iş yapmalıyız.

Memlekette istikrar istiyorsan kılıcını hazır tutmalısın.

Sultan buyurdu: -Çavuş'un dediği gibi yapmak lazımdır. O anda yanına yetişen atlılarla hücumu geçip Karaca Sakı'yı ve Mesut Irak'ı esir edip o tayfanın ordusunu hezimete uğrattı. Irak ve Azerbaycan memleketlerini yeniden zapt eden Sancar Horasan'a geri döndü. O rahmetlinin önemli hallerinden biri de yazın Buhara'da kışın ise Şahcan'ın Merv'inde olmasıydı. Bir yıl öyle bir olay oldu ki, Merv'de daha çok durdu ve hava ısınmaya yüz tuttu. Yakınlarından hiç kimse Buhara memleketine dönme konusunda bir şey söyleyemedi. Hâlbuki bütün meliklerin aklı Buhara'daydı. Emir Mu'azzi'ye söylediler ki, kusur dileyerek Buhara şehrinin özelliklerini bir şiir şekline ulumuzun kulağına yetiştirmelisin. Ta ki, bunların hoş izleri sultanımızın zahirinde yer etsin. Emir Mu'azzi şairler sultanıydı ve kırk şairle birlikte tören günlerinde Sultan'a methiye söyleyip rivayetler anlatırdı. Hepsi onun topluluğu içinde ve sanatı tesirineydiler. Bu kıtayı söyledi. Sultan'ın sabahladığı günün seher vaktinde Sultan neşe içinde incelik ve letafetle özel kıyafet ve ayakkabısıyla dışarı çıktı. Atına binip evine giderek istirahat buyurdu⁶⁴. Şiir:

Semavî seslerin geldiği zaman ona sevimli yâri gelir.

⁶⁴ Bu hikâye ve şiir tezkire yazarlarının birçoğuna göre Samanoğulları'nın ünlü şairi Ebu 'Apdullah Ca'fer Bin Muhammed Rudekî'ye aittir. Bu şiirlerin Mu'zzi'ye ait olduğunu söyleyen tek kaynak ise bu kitaptır. Araştırma için (R.23 Ta'likat)

Amuderya ırmağının kumları ve iri taşları ayağımın altına periler gibi dokunurlar.

Ceyhun ırmağının suyu ve onun gizemlilikleri orta yerimize kadar ulaşır.

Ey Buhara mutlu ol ve bu dünyada yaşa ki, Şah konuk olarak yanına gelecektir.

Şah aydır, Buhara ise gökyüzüdür. Ay gökyüzüne doğru gelecektir.

Şah servi ağacıdır, Buhara ise bağıdır. Servi elbette o bağa gelecektir.

Allah'ın cümle rahmeti ve affi üzerinde olsun. Sultan'ın melikliğinden bir süre geçtikten sonra قراخاطا / Karahita topluluğu / طمغاچ / Tamgaç ve Çin memleketlerinden Türkistan'ın قراقرم / Karakum sınırlarına gelip Sultan Sancar'dan بلاساغون / Balasagun ve قبالق / Kabalık bölgesinden otlak istediler.

المالِق / Almalık 'ı Sultan Sancar'ın izniyle kendilerine otlak edindiler.

Böylece onlar nüfuslarını doğurganlıkla artırdılar. Sultan döneminde isyan çıkarıp savaşa girdiler. ⁶⁵ تاینکو طراز و سنکم وایما / Tayenkü Taraz, Senküm ve ayma?! (ki, خطایان / Hitaylılar'ın başındaydılar. Sultan'ın ordusu uzun süreli rahatlığın ve nimetin bolluğunun verdiği rehavetten dolayı karşı koymaya güçleri yetmeyip hezimete uğradılar. Dünya kraliçesi ve Sultan'ın eşi olan ترکان خاتون / Terken Hatun'u esir aldılar. Böylece Sultan Sancar'ın ilk felaketi böyle başladı. Ondan sonra Sultan barışıp Türkistan otlaklarını ve Balasagun ile sınırdaki şehirleri onlara teslim etti. Terken Hatun'u barış yapıldıktan sonra Sultan'ın huzuruna geri gönderdiler ve ⁶⁶ حکیم کوشکی / Hekim Küşeñî Bu olayı çok hicv edip divanlarda ve kitaplarda kaydetmiştir.

Bu felaket ortaya çıkınca memleket işleri zayıflamaya başladı ve Sancar'ın melikliğinden altmış yıl geçti. غزان / Guzların toplumu ختلان / Hatlan'dan çıkıp Sultan'a isyan ettiler ve bin yılın haracı kadarını geri aldılar. Sultan onların üzerine ordu çekti. Guzlar her ev başına bir şapka dolusu gümüş vermek istediler ama Sultan kabul etmedi ve onlarla savaşa girdi. Sultan hezimete uğrayıp esir düştü. Sultan onların eline geçince hepsi attan inip ona hizmet ettiler. Guzların emirleri olan طوطی / Tutu, ⁶⁷ قرقوت / Korkut, ملك دینار /

⁶⁵ Aslı: بانکو طراز و سنکم وایما, Râvertî; ... تاینکو الخ. P: تاینکو طراز و سنکم وایما.

⁶⁶ Râvertî: کوشکی. P: کوپکی, Hidayet der ki; کوشکی قابی çok faziletli bir hekim olup Sultan Sancar'ın nedimlerinden. Terken Hatun esir düştükten sonra melih ve kabahatli hicivler söyledi (L.cilt. مجمع الفصاء / Mecm'ül-fasa').

⁶⁷ Keza aslında. Râvertî: قورغوت, طوطی. P: قورغوت, طوطی. Ahbarüd-devle: قرقوت و طوطی بك. Zübdetün-nasr: قرقوت و طوطی بن دادیک. Inbi Esir: قرقوت و طوطی بن دادیک. (Cilt.11 s.54).

Melik Dinar ve *ابراهيم ختلى*⁶⁸ / İbrahim Hatlı ve diğerleri Sultan'ın tahtı yanında kemer takıp kendileri emir vermeye başladılar. Horasan'ı kendi aralarında bölüştüler ve her istediklerini yapıyor ve Sultan'ın buyurduğunu söylüyorlardı. Böylece Sancarlı kulları her tafrada dağılıp memleketin düzeni bozulmuş, devletin otoritesi kırılmış oldu. / *ملك دولت بگسست*⁶⁹. Aşağı yukarı bir yıl sonra, Sultan'ın kul ve emirlerinden biri onun huzuruna geldi. O kişi Sultan'ı ava çıkarma bahanesiyle onların arasından alıp dışarı çıkararak onlardan kurtardı ve Merv'de tahtına oturttu. Kalan bazı kulları yine etrafına toplandılar ama artık ömrü sona yaklaşmıştı ve devlet eskimişti. (*يوم الاثنين، الرابع والعشرون من شهر الاول⁷⁰، سنة اثنين و (خمسين و خمسائه* /Hicri) 552 yılı, Pazartesi günü, ayın yirmi dördü sultanlık sarayı olan Merv'de hakkın rahmetine kavuştu ve orda da toprağa verildi. Onun ömrü yetmiş üç küsur ve sultanlık süresi ise altmış iki⁷¹ yıldır. *والله اعلم* / Vallahu a'lem (doğrusunu Allah bilir).

Rum Selçukluları Sultanlarının Zikri

Rum Sultanlarının soyu Selçuklulardandır ve onlar büyük padişahlardı. Onlardan Rum şehirlerinde ve Frenk diyarında birçok gaza, cihat ve hayır binaları mevcuttur. Öyle ki, medreseler, camiler, tekkeler, Rabatlar, kanatlar ve vakıflar yapılmış ve günümüze kadar ayaktadır. Onların çocukları, emirleri ve meliklerinden o diyarlarda birçok gaza hikâyeleri kitaplarda yazılmıştır. Sultanlar sultanı Sancar rahmetlik babası tahtına oturup dünya onun sayesinde istikrar bulunca doğu ve batı onun kullarının egemenliği altına geçti ve bütün İslam memleketlerinin minberlerinde onun adına hutbeler okunup güzel lakapları sikkeleri süsledi. Rum memleketlerini kendi kardeşi⁷² olan Mahmut Bin Melikşah'a verdi. Bütün Rum sultanları onun oğullarındandır. O hanedanın hallerinden okuyuculara bir şeyler belli olsun diye her birinden bir zikir Tabakat'a kaydedildi. Geçmiş insanların hayır dualarını *ناصر الدنيا والدين سلطان محمود بن السلطان التتمش خلد الله ملكه* / Nasır-id dünya vü din, sultan-üs selâtin fi-l 'allemin Mahmut Bin Sultan İltutmuş hald-ül lahu melikehü.

⁶⁸ Keza aslında ve P'de de böyle. Râvertî: İbrahim ve Hatlı. P: İbrahim kelimesi yoktur.

⁶⁹ Aslı: بكتت . P: Metindeki gibidir.

⁷⁰ Keza aslında ve P'de bu şekildedir. Râvertî: ربيع الاول , İbni Esir (99:11): ربيع الاول Hicri 552, Güzide: 16 ربيع الاول 552, ömür 72 yıl, Lebüt-tevârih: 26 ربيع الاول, Hicri 552, ömür 72.

⁷¹ Aslı: altmış Râvertî ve P: 62.

⁷² Müellif Anadolu Selçuklularının nesebi konusunda yanlış yapmıştır. Biz burada müellifin sözlerini aynen verdik. Tetkik için bk. *تطبيقات* / Talikat ,24.

(dünya ve dini kazanmış Müslümanların sultanı, dünya sultanlarının sultanı Mahmut Bin El-Sultan İltutmuş'ı Tanrı ölümsüzleştirsın).

Birinci: Mahmut Bin Melikşah

Mahmut Bin Sultan Melikşah Rum memleketlerinin tahtını⁷³ kardeşi Sancar'dan sonra teslim alınca o diyarda ve İslam memleketlerine bir çok cihat yaptı ve Frenk kafirlerine karşı ordular sevk etti. Sünnet gazalarını yerine getirip kale ve şehirler aldı. Allah Teâlâ'nın kullarına adalet ve ihsanlarda bulundu. O da bir müddet hüküm sürdükten sonra hakkın rahmetine kavuştu.

İkinci: Mesut Bin Mahmut

Sultan Mesut, Mahmut Bin Melikşah'ın oğluydu. Önce Sultan Sancar ona Irak'ın tahtını verdi. Ama o bir keresinde Karaca Sakı'yla işbirliği yapıp bölgede elde ettiği güçten dolayı Sultan Sancar'a karşı isyan etti. Böyle olunca Sultan Sancar anında ona karşı savaşa girip her ikisini de tutukladı ve ondan sonra fetrete girip bir daha tahta ulaşamadı. Yalnız oğlunun *قزل* / Kızıl adında bir oğlu vardı. O ve oğlu Kılıç Arslan tam güç kazandı.

Üçüncü: *قزل ارسلان بن مسعود* / Kızıl Arslan Bin Mesut

Kızıl Arslan, Mesut Bin Mahmut Bin Melikşah'ın oğluydu. Babasının ölümünden sonra bir ara güçlenip bazı Rum memleketlerinin sınırlarını zapt etmeyi başarsa da kısa süre hüküm sürdükten sonra öldü. *والسلام والله اعلم بالصواب* / vallahu a'lemu bis- sevab vesselam, (Vesselam ve Allahın bildiği en doğru olandır).

Dördüncü: *قزل ارسلان بن قلیج ارسلان* / Kılıç Arslan Bin Kızıl Arslan

Sultan Kılıç Arslan, Kızıl Arslan'ın ve Kızıl Arslan ise Mesut Bin Melikşah'ın oğluydu. Rum padişahlığını babasından sonra devralıp gayet büyüttü. Rum memleketlerinin etrafını zapt edip birçok kale ve hisarları fethetti. Çok meşhur

⁷³ Aslı ve P: *بتخت* / tahta, Aslı'nda *ممالك* / memleketler sözü yoktur, P'den alındı.

gazalar yaparak büyük ün kazandı. Öyle ki, Frenk kâfirleri ondan çok zarar gördüler. Bütün Rum sultanları onunla aynı soydan geldikleri için iftihar ederler. Şehitlik saadetine ulaştı ve Konya'da defnedildi. *عليه الرحمة والرضوان* / aleyür- rahmet ver- rizvânu vel- mağfirehu (Allahın rahmeti, rızası ve mağfireti onunla olsun).

Beşinci: كيكافوس بن قلعج ارسلان / Keykavus Bin Kılıç Arslan

Sultan *عز الدين كيكافوس* / 'İzzeddin Keykavus babasından sonra tahta oturup birçok memleketi zapt etti. O şehirlerde Frenk kâfirleriyle birçok cihat yapıp medrese ve camiler inşa etti. Böylece o birçok hayırlı eser bıraktı ve onun soyundan birçok büyük ve ünlü oğullar yetişti. O (Hicri) 630 yılı, yani bu yılın Şevval ayının beşinci günü vefat etti.⁷⁴ Konya şehrinde babasının yanında defnedildi.

Altıncı: كيقباد بن كيكافوس / Keykubat Bin Keykavus

Sultan *علاء الدين كيقباد* / 'Alâeddin Keykubat Bin Keykavus babasından sonra tahtına oturup Rum memleketlerinin her tarafını zapt etti. Frenk kâfirlerine karşı birçok savaş yaptı. Kendisinden birçok hayırlı eserler bırakıp⁷⁵ (Hicri) 633 yılı aylarında tanrının rahmetine kavuştu. O da Konya şehrinde defnedildi. *والله اعلم* / *بالصواب* / Allahu a'lemü bis-savab, (Allahın bildiği en doğru olandır).

Yedinci: كيخسرو بن كيقباد / Keyhusrev Bin Keykubat

Sultan *غياث الدين كيخسرو* / Gıyaseddin Keyhusrev adaletli, güzel ahlaklı ve büyük bir padişahı. Babasından sonra tahtına oturup Rum memleketini zapt edip tamamını ele geçirdi. Bu sırada kâfir Moğol ordusunun fitnesi Rum sınırlarına ulaşmıştı. Frenklilerle bir şekilde anlaşıp İslam şehirlerinin çevresinde ordu başçılığı yaptı. Ama ansızın ordu onu yalnız bıraktı. Moğollar o şehirlere saldırdılar. O döndükten sonra (Hicri) 643 yılının Muharrem ayının ilk gününde hakkın rahmetine kavuştu ve oğlu 'İzzettin Keykavus'u kendisine veliaht prensi olarak seçti. Onun meliklik süresi on bir yıl sürdü. Kalıcı olan Allah'tır.

⁷⁴ Parantez içindeki sözler Râvertî'nin çevrisinde yoktur ama birkaç satır sonra Keykubat şehrinde ondan önce (ve aylarda) kaydedilmiştir. P'de metindeki gibidir.

⁷⁵ Parantez arasında verdiğimiz Râvertî'nin Keykavus'u anlatan cümleleri burada (kaldı) kelimesinden sonra aslına uygun olarak gelmiştir.

Sekizinci: كيكافوس بن كيكافوس / Keykavus Bin Keyhusrev

عز الدين كيكافوس / ‘İzzettin Keykavus 43 yaşında veliahtlık hükmü gereğince babasının tahtına oturdu. Böylece melikler ve emirler ona tabii olduklarını bildirdiler. O savaşçılık ve mücadelelilikle ün kazanmıştı. Frenk’in eksiklerini tamamlamıştı. Moğol kâfirlerini def edip bu topluluğun İslam diyarının istilasını önlemek ve memleketlerinin kendilerine teslimini istemesi için bey kardeşini barış amacıyla منكوخان مغل / Moğol Mengühan’ın sarayının bulunduğu Türkistan’a gönderdi. Keykavus’un elçisi ve kardeşi olan ركن الدين قلیچ ارسلان / Rükneddin Kılıç Arslan, Moğol Mengühan’a vardığında kardeşinin fermanının tersine Mengühan’dan Rum memleketini kendine istedi ve kardeşinin elinden Rum’u kurtarması için onun yardımını talep etti. Mengühan Moğol Noyan’ın kızı الجکتا⁷⁶ /Elcekte’yi ona verip Elcekte’yi ordusuyla birlikte Kılıç Arslan’ın yardımı için Rum’a gönderdi. Rum’a varınca ‘İzzettin Keykavus onun önünden çekildi ve Kılıç Arslan Moğollarla Rum’u istila etti. Keykavus da Rum Orhan’ının yanına gidip yardım getirdi. Moğollara ağır bir darbe indirip onları yendi ve kardeşini tutuklatarak kaleye hapsedti. Bir müddet sonra Kılıç Arslan kendini kurtarıp Moğolların yanına gitti. Bundan sonra ortaya çıkanlar bizce malum olmadığı için biz de bu kadarını anlatmakla yetiniyoruz. والله اعلم / Vallahu a‘lem (doğrusunu Allah bilir).

Dokuzuncu: ركن الدين قلیچ ارسلان⁷⁷ / Rükneddin Kılıç Aarslan

Sakat toplumu öyle yazmışlar ki, Rükneddin Kılıç Arslan Moğol ordusu içinde melun هلاوء⁷⁸ / Hülagü ile birlikte Azerbaycan tarafındadır. Onun sona nereye varacak? İnşallah hayırlı olur. الخیر ما صنع الله / Elhayr ma san’allah (Allahın yaptığı iş iyi olur).

⁷⁶ P: الجکتا sözü yoktur. Ama نونین yada Râvertî’nin dediği gibi نوبان yani Moğol başçısı kaydedilmiştir. Lügatlerde نونین biçiminde de gelmiştir.

⁷⁷ Râvertî’nin tercüme metninde unvan قطب الدين / Kutbeddin ama köşede başka bir nüshaya dayanarak ركن الدين / Rükneddin’dir.

⁷⁸ Aslı باهل او ملعون / biehl-i u m’lun. P vr Râvertî: هلاوء ki, bazı Râvertî’nin nüshalarda هلاوء şeklinde de gelmiştir. Benim asıl yazma nüshamda sonraki bahislerde bu ad genelde هلاوء şeklide ve bazen çift “v” هلاوو ile yazılmıştır ki, biz en eski imlasını metinde verdik.

Onuncu: سلطان طغرل بن طغرل / Sultan Tuğrul Bin Tuğrul

Bu padişahın soyu hakkında iki görüş rivayet edilir. Bazıları onun *طغرل بن طغرل*⁷⁹ Tuğrul Bin Tuğrul Bin Arslan Bin Kızıl Arslan olduğunu rivayet ederler. Sultan Tuğrul büyük bir şehzadeydi. Onun hüküm sürdüğü dönem Haremşahlı *علاءالدین تکش* / ‘Alaeddin Tegiş ile aynıdır. O, hiçbir savaşçının yerden kıpırdatamayacağı derecede sıkı biriydi. O uzun boylu ve heybetliydi. Sakat şöyle rivayet eder ki: Onun mübarek bıyığı öyleydi ki, onu uzatıp kulağı arkasına takabilirdi. Sultan Sancar’ın kardeşi çocuklarından olup babasından akıllını miras almıştı. Sancar’ın kullarından olan *اتا بك ایلدکز*⁸⁰ / Atabey İldeniz’in çocukları Irak’a musallat oldukları sırada onun babası Irak’ın zabitasıydı. Savaş sırasında babası *نماند*⁸¹ / (kalmadı) Öldürülmüş ve Sultan Tuğrul Irak kalelerinden birinde hapsedildi. Onun annesini kendi nikâhına geçirdi ve Irak memleketini yeniden kendi hâkimiyeti altına aldı. Sultan Tuğrul olgun yaşına vardığında gayet cesurluk ve cengâverlikle ün kazanmıştı. Bir grup ona yardım edince hapisten kurtulup dışarı çıktı. Ceddinin ve babasını kullarından büyük bir kısmı onun hizmetine geçince şemsiye alıp sultan oldu. Onun ortaya çıkışı hakkında söylenen şiirin iki mısrası kaleme alındı. Beyit: Onun sultan olduğu evazesi Rey’e ulaştı. O mübarek şemsiyesi ile birlikte Hemedan’a geldi. Sultan Tuğrul Irak’ı istila edip bir süre orada hüküm sürdü. Onun kullarından bir çoğu Harezşahlı Sultan ‘Alaeddin Tegiş’in huzuruna mektuplar yazıp onun gelmesi için iltimasta bulundular. O istek üzere Harezşahlı Tegiş ağır bir orduyla Irak’a geldi. İki ordu karşılaştığında nimet kâfiri bir iki kulu Sultan Tuğrul’a ihanet edip onu arkasından şehit ettiler. Bu sırada Sultan Tuğrul’un dere üzerindeki hap meydanında savaşıyan diğer kulları durumdan haberdar değillerdi. O nimet kâfirleri onun mübarek başını Harezşahlı Tegiş’e getirdiler. O da onu Sultan’ın yandaşı olan adamları ve kullarına gönderdi. O tayfaya bu durum belli olunca şöyle söylediler; - Biz kendi savaşımız doğrultusunda kılıç vurmaya meşgulüz. Padişahı öldürenleri bize teslim edersen o zaman senin hizmetine gireriz. Böylece Harezşahlı Tegiş o hain kişileri Sultan’ın adamlarına teslim etti. Onlar hainleri öldürüp Tuğrul’un kafatasıyla birlikte Harezşahlı Tegiş’in

⁷⁹ Râvertî: *طغرل بن طغرل بن قزل ارسلان* / Tuğrul Bin Tuğrul Bin Kızıl Arslan.

⁸⁰ Aslında: *التکین* / İltigin’dir, Râvertî: *اتا بك ایلدکز* / Atabey İldeniz.

⁸¹ Bu ibare çok kargaşalıdır. P’de de böyledir. Belki de düşmüş olabilir. Râvertî (*نماند* / kalmadı) yerine *چون بمرد* / öldüğü zaman) olarak İngilizceye çevirmiştir.

huzuruna geldiler. Harezmşahlı Tegiş'in hizmetçileri o başı kenara koyup onlarla birlikte yas töreni düzenlediler. Böylece Irak'ı zapt ettiler. اللهم اجعل عاقبة الامورنا خيرا ، و السلام خدا را شکر ساخته شده است که پادشاهان برده، و وجدان از ترین ارشد و رفقار، و دوستان او را به عنوان خورشید / پادشاهان اوست، و نماز در خاتم محمد افضل

On üçüncü tabaka Sancarlı Melikleri

الحمد لله الذي جعل العبيد ملوكا، و ضمير الملوك مملوكا، والصلوة على محمد افضل الانبياء و اعلامهم Elhamdulillahu ellezi ce'alel- 'abidü mulûka, ve zamirül melûke memlûka, ves-salatu 'ala Muhammed efzalül enbiya ü a'alhüm sulûka ve 'ala ashabehu ma delectüş- şemsi delûka. (Köleleri kral yapan, kralları vicdan sahibi yapan tanrıya şükürler olsun ve peygamberlerin en seçkini olan Muhammed'e ve güneş gibi yüksekte olan ashabına salâvat olsun). Tanrı dergâhının en değersiz kullarından Mihaç Seraç-i Cüzcanî بلغه الله صوالح / belgatüllahu savalihil â'mal ve Elamanî (düzgün emel ve dilekler tanrıya ulaştı) şöyle demiştir. "Sancarlı devletinin asil sahibi olan Sancar öldüğünde hiçbir oğlu kalmamıştı. Bu yüzden İslam memleketlerinde kardeşi çocukları ve kullarından her kes kendisine Atabey adını takıp Sancar'ın kardeşi çocuklarını şah isimlendirerek, bütün memleketleri zapt ettiler. Bunlar birkaç فریق⁸² / bölüme ayrılırdı: Biricisi Sultan Sancar'ın Irak ve Azerbaycan'ı verdiği اتابك سنقر⁸³ / Atabey İldeniz'in çocukları, ikincisi Fars'ı verdiği اتابك ايلدكز / Atabey Sungur ve üçüncüsü ise Şam melikleri olan Musul Atabeyleriydi.

Güvenilir râvîlerin bu grupların ikisi hakkında bilgi verdikleri için kaleme alındı ve Musul Atabeyleri hakkında سلطان نور الدين شام⁸⁴ / Sultan Nurettin Şam ile ilgili yazıldığı kadarından fazla bilgi yoktu. Sadece, موصل سلمه الله / Musul selemehül- lah (Tanrı ona bağlayıcı verdi) ترك خطائى / Hitay Türkü olup rahmetli Sancar'ın kullarından olduklarını, söyledi. Hal böyle olunca bu tabakayı üç kısma bölmüşür:

⁸² Aslı: طريق / tarik. P: فريق / takım.

⁸³ Aslı: التكين / İltigin. Bu şahıs Hicri 541'de Azerbaycan atabeyliler silsilesinin kurucusu olan شمس الدين ايلدكز / Şemsettin İldeniz ile aynı kişi olmalıdır.

⁸⁴ Aslı ve P: سام / Sam. Râvertî: شام / Şam.

Birinci Fırka: Irak ve Azerbaycan Melikleri

Bil ki, Sultan Sancar bir gecede üç kişiye padişahlık verdi. Eğlence meclisinde Atsız'a Harezm tahtını, *اتابك ايلدكنز*⁸⁵ / Atabey İldeniz'e Azerbaycan tahtını ve Atabey Sungur'a ise Fars tahtını verdi. Ertesi gün vezirler, sır ve tedbir sahipleri bu konuyu Sultan'ın huzurunda açtılar. Ki, Padişah *نوش*⁸⁶ / dün gece üç kişiye memleket verdi. Onlardan geri almak mümkün değildir. O kişilerin kim olduklarını sordu. Durumu anlatınca ise buyurdu ki; -Onlardan ikisi benim kullarımdandır diğeri ise benim kölemdir. Benim varisim olacak bir oğlum ortada olmayınca kendi kullarım olsun daha iyidir. Doğrusunu Allah bilir.

Birinci: Sancarlı *اتابك ايلدكنز* / Atabey İldeniz

Atabey İldeniz Sancar'ın kulu olup gayet cesur ve cengâver bir kişiydi. Azerbaycan şehirlerini zapt edince işlerini genişletti ve kendisinden birçok hayırlı eserler geride bıraktı. Hak Teâlâ ona layık çocuklar ihsan etti. O *افرنج و گرج*⁸⁷ / Frenk ve Gürcü kâfirleriyle birçok savaş yapıp Rum memleketinin sınırlarına kadar dayandı. Irak'ın bir kısmını da alıp bir süre hüküm sürdükten sonra öldü. Allah ona rahmet etsin.

İkinci: *اتابك محمد ايلدكنز* / Atabey Muhammed Bin İldeniz⁸⁸

Atabey Muhammed büyük bir padişahı. Babasından sonra tahta oturup Irak ve Azerbaycan memleketlerini zapt edip önemli işler yaptı. O iyi itikatlı biriydi ve birçok cami ve medrese inşa ettirdi. Gürcistan, Rum ve Şam sınırlarına kadar olan bölgeyi ele geçirip uzun süre oralarda hüküm sürdü. Onun yetiştirdiği *ایتغمش*⁸⁹ / İtgamış ve *ادمش* / Adamış gibi büyük kulları kendisinden sonra Irak memleketlerini ele geçirdiler.

⁸⁵ التكين / İltigin.

⁸⁶ Aslı: ki, دوم . P: نوش / Düş

⁸⁷ Râvertî: كرخ . P: كرنجه .

⁸⁸ Aslı: بن التكين ابوبكر / Bin İltigin Ebubekir.

⁸⁹ Aslı: ایتغمش / İtgamî. Râvertî ve İbni Esir: يتغمش / Yıtgamış.

Üçüncü: اتابك يوزبك بن محمد / Atabey Yüzbek Bin Muhammed

Sancarlı Atabey Yüzbek Muhammed Azerbaycan padişahıydı. Bazılarına göre o Sancarlı Atabey ایلدکز⁹⁰/ İldeniz'in oğlu Atabey Muhammed'in kardeşiydi. Yüzbek cengâver ve iş bilen biriydi. Harezmşahlı Sultan Muhammed'in devleti dönemine kadar Azerbaycan'da uzun süre hüküm sürdü. Bu memleket onun kontrolü altındaydı. Harezmşah⁹¹ ordusu birkaç kez oraya göz dikse de elde edememiştir. Ancak Yüzbek سپاهان⁹²/ İsfahan'ı fethetme hevesiyle Irak'a gelince Fars Atbeyi سعد /Saad aralarında husumet ortaya çıktı. Biranda Harezmşahlı Sultan Muhammed onlara ulaşip Yüzbek'i hezimete uğrattı. Böylece Azerbaycan elinden çıktı ve öldü.

Dördüncü: اتابك ابوبکر بن محمد / Atabey Ebubekir Bin Muhammed

Atabey Ebubekir Bin Muhammed büyük bir padişahı. Irak ve etraf dağlarını ele geçirip halkla adalet ve ihsanla davranarak memleketlerinin çevresini düşmanlardan temizledi. Irak, Aran ve Azerbaycan'da medreseler ve camiler inşa ettirdi. Özellikle مراغه / Maraga'da çok büyük bir medrese inşa ettirip bilginleri orada saygıyla ağırladı. Onun kendine özel yetenekli kulları çoktu ve her biri Irak şehirlerinin birinde melik idiler. Atabey يوزبك⁹³/ Yüzbek'in mehter kardeşi olup bir müddet hüküm sürdükten sonra öldü. Allah ona rahmet etsin. Doğrusunu Allah bilir.

İkinci Fırka: Fars Melikleri

Birinci: Sancarlı اتابك سنقر / Atabey Sungur⁹⁴

Sultan Sancar Fars'ı Atabey Sungur'a verdi. Atabey Sungur ise o memleketleri zapt edip halkla adaletli davranarak ihsanlarda bulundu. Sultan'ın vefatından sonra bazı kardeşi çocukları Irak'tan Fars'a geldiklerinde onları Fars'ın استخر /

⁹⁰ Aslı: البتکین /Alptigin.

⁹¹ Aslı: Birkaç Harezmşahlı şeklidir. P: metindeki gibidir.

⁹² Aslı: سباحان / Sıpahan. Râvertî: اسپهان / İspahan.

⁹³ Aslı: اوزبک , aslında burada yazılrsa da, bütün diğer yerlerde ayrıca Râvertî'nin çevrisinde يوزبك /Yüzbek şeklinde yazılmıştır. Yalnız bazı tarihçiler اوزبک /Özbek yazmışlar.

⁹⁴ Müellifin, Atabeylerin izahında bazı eksiklikleri olmuştur, açıklama için (bk.25)

İstahr bölgesine gönderip orada görevlendirdi. Onların yaşam ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra şah isimlerini onlara teslim etti. Kendisi Atabeyliler unvanıyla memleketler zapt edip uzun süre hüküm sürdükten sonra öldü. والسلام على من اتبع الهدى⁹⁵/ vesselam ‘ala min atb’ül-hüda (Doğru yolda olanlara selam olsun).

İkinci: اتابك زنگى بن سنقر / Atabey Zengi Bin Sungur

Atabey Zengi babasından sonra Fars tahtına oturdu. O adaletli, düzenci ve kahir bir padişahı. Babasının memleketlerini ele geçirip çevredeki meliklerle olabildiği kadar idare etmeye çalıştı. Uzun süre Fars’ı elinde tutup daha sonra öldü.

Üçüncü: اتابك دگله / Atabey Degle

اتابك دگله / Atabey Degle Bin Sungur kardeşinden sonra Fars tahtına oturdu. O düzenci ve kahir bir padişahı. Fars memleketlerini ele geçirdi. Irak melikleriyle onun arasında husumet çıktı. Etraf şehirlerden birçok mal topladı. Öyle ki, kendisinden önce hiç kimsenin o kadar mal ve hazinesi olmamıştı. Bir süre hüküm sürüp öldü. والسلام على من اتبع الهدى / vesselam ‘ala min atb’ül- hüda, (Doğru yolda olanlara selam olsun).

Dördüncü: اتابك سعد بن زنگى / Atabey Saad Bin Zengi

Atabey Saad büyük bir padişahı. Amcasından sonra Fars tahtına oturdu. Fars memleketlerini zapt etti. Yazılanlara göre o adaletli ve cesur bir padişahı. Sakat şöyle rivayet etmiştir: Onun zırhı güçlü bir kişinin yerden kaldıramayacağı kadar ağırdı. Birkaç kere Irak’a doğru ordu çekti. Bazısını kazanıp bazısında yenildi. O, Harezşahlı Sultan Muhammed ile hesapta olmayan bir savaşa girmek zorunda kaldı. Şöyle ki, Atabey Saad İsfahan’ı almak için Irak’a ordu sevk ederken Atabey Yüzbek Bin Atabey Muhammed de İsfahan’ı zapt etmek için Azerbaycan’a gelmişti. Fars ve Azerbaycan’ın orduları kaşı karşıya geldi. Harezşahlı Muhammed Irak sınırına vardığı sırada Atabey Saad’ın Fars’tan İsfahan kapısına Atabey Yüzbek ile savaşmak için ordu çektiğini duyunca Sultan ordusunu Atabey Saad’ın üzerine sürüp onun ordusuna vardı. Atabey

⁹⁵ Kur’an, taha, 47.

Saad bu ordunun Atabey Yüzбек'in ordusu olduğunu sanıp hemen savaşa girip Sultan'ın ordusunu dağıttı. Aniden Harezmşah Sultanı'nın pehlivanlarından biri onunla mızrak mızrağa girdi. O pehlivanın adı Son Emir كشيلى⁹⁶/ Kışli idi. Atabey'in atını indirdi. O pehlivan onu öldürmek istedi. Atabey; -Beni öldürme dedi. Ben Atabey'im. Söyle bu ordu kimindir? Pehlivan dedi: -Harezmşahlı Sultan Muhammed'in ordusudur. Atabey dedi:-Beni Sultan'ın huzuruna götür. Sultan'ın huzuruna varınca yeri öpüp dedi:-Ey âlemin kralı Allah'a ant olsun ki, bu kulunuz bu ordunun size ait olduğunu bilemedi. Yoksa hiç kılıç çeker miydi? Onu sıvazlayıp ata bindirdi. Sultan onun cengâverliğini, mertliğini ve cesaretini duymuştu. Onu saygıyla ağırlayıp Fars memleketinin yarısının Harezmşahlıların'ın yakınları ve meliklerine verip yarısının Atabey Saad'ta kalacağı şartıyla Fars memleketini ona bıraktı ve ona ordu tayin etti. Atabey Saad esir düşünce oğlu Atabey Ebubekir Fars memleketini zapt edip kendi adına hutbe okuttu. Atabey Saad Harezmşahlıların kendi ordusu ve Harezmşahlıların elçisi ve mülk sahip ihtiyarı olan Emir Hacı ile Fars sınırına vardıklarında Atabey Ebubekir ondan önce gelmiş, babasıyla karşı karşıya gelince Atabey Saad kendi oğlu Ebubekir'i kılıçla yaraladı. Atabey Saad Farslıların safını kırıp Fars tahtına geri geldi ve oğlunu hapsettirdi ve bir süre daha Fars'ta hüküm sürüp kâfir Moğolların hadiselerinden sonra hakkın rahmetine kavuştu. Allah ona rahmet eylesin.

Atabey Saad seçkin huylara ve beğenilmiş vasıflara sahipti. Biricisi o ki, kabile bayraklarını sonsuzluk yolculuğu olan haç seferini düzenli olarak her yıl kebeğe gönderirdi. Geri geldiklerinde ise o bayrağı sürekli olarak bargâhının kapısına asıyordu. Bargâhına geldiği zaman önce o bayrağın altında iki raket namaz kılıp daha sonra tahtına otururdu. Bu da onun itikatlı biri olduğuna delalet ederdi. Ama Sakat'ın rivayetine göre onun diğer güzel tarafı odur ki, Fars memleketinin bir vilayetinden onun özel kisvesi kararlaştırılmıştı ve o vilayetin haraç miktarı üç yüz altmış bin kızıl altın dinardı. Her gün bin altın dinar kisve için örneğin şapka, kaba, şakka, kemer, süs kırbaçlarına harcanırdı ve özel kisve ihtiyaçlarından arta kalanını ise kıymetli bir mücevhere verilip onun şapkası, kabası, kemerine dizlerdi ve her kisveyi bir günden fazla giymeyip ertesi gün o kisveyi emirleri ve meliklerinden birine verirdi. والسلام على

⁹⁶ Keza aslında, Râvertî'nin metninde: كشكه . onun el yazma nüshasında: كيشكى ; كيشلى . P: كيشلى biçimindedir.

من اتبع الهدى / vesselam ‘ala min atb’ül- hüda, (Allah ona rahmet eylesin ve doğru yolda olana selam olsun).

Dördüncü: اتابك ابوبكر بن سعد / Atabey Ebubekir Bin Saad

Atabey Ebubekir büyük bir padişah olup Fars memleketlerini zapt etti. Harezmşahli Sultan Muhammed Fars memleketlerinin yarısını Atabey Saad’a ve diğer yarısını ise Sultan’ın kendisine verip Atabey Saad’i Fars tahtına geri göndermişti. Bu verilen yarı hak için Nişabur’lu Emir Hacı İhtiyarülmülk’ü onunla beraber gönderdi. Atabey Ebubekir ve diğer iki kardeşi Tehmten, Sungur’la birlikte Fars ordusuyla babasının önüne, memleketimizi düşmanlarımızın eline veremeyiz diye çıktılar. Savaş başladığında Atabey Saad kendi oğlu olan Atabey Ebubekir’e bir kılıç darbesi indirince Farşlıların savaş safları dağıldı. Atabey Saad, Ebubekir’i hapsedirdi. Atabey Saad hakkın rahmetine kavuştuğunda ise Atabey Ebubekir’i hapisten çıkarıp Fars tahtına oturtular. O babası ve ecdadının memleketlerini zapt ederek düşmanlarına gözdağı verdi. Bir süre sonra orduyu denize doğru gönderip ⁹⁷/ كيش / Kiş darülmülkünü, Bahreyn’i ve Hürmüz’ü aldı. O ayrıca bir kardeşini kâfir Moğolların yanına gönderip haraç ve mal karşılığında barış istedi. Böyle bir alçaklığa boyun eğip Çin kâfirlerine haraç ödedi. Halife sarayıyla çok muhalefet ettiği için bu tarihte yazıya geçti. Bütün durum bundan ibaretti. Hak Teâlâ İslam’ın sultanlarını, meliklerini, dergâhının hakanlarını dünyayı yönetmede ve hakkını yerine getirmelerini yardım edip onların gücünü kalıcı ve sonsuz kılsın. *بمحمد و آله الامجاد / Bi Muhammed u alihulmeced (Muhammed ve sülalesinin gurur kaynağı) .*

Üçüncü Fırka: Nişabur Melikleri

Birinci: Sancarlı ملك مؤيد / Melik Mü’eyyid

Melik Mü’eyyid Sultan Sancar’ın Türk olan kuluydu. Nişabur memleketini ve *سيران* ⁹⁹/ Seyran, *جاجرم* / Cacerem, *سنگان* ⁹⁸/ Sengân, *با خزر* / Bahazar, *جام* / Câm,

⁹⁷ Râvertîye şöyle söylemektedir: كيش veya كيش eski coğrafyacılar göre Fars (Hürmüz) denizinde adaların yüksekliğindeki bir şehirdi. Yakut’a göre ise, كيش هو تميم فيس جزيره في وسط البحر تمد من لان اهلها فرسو اعمال فارس، (Mu’cem 306-7).

⁹⁸ Aslı ve P: *شكان*. Râvertî: *شنگان* ve nüsha farkıyla *سنگان*, *شگان*. Yakut ve Hudud-i ‘Alem’e göre ise *سنگان* veya *سنجان* Nişabur sınırındaki küçük şehirlerden biriydi.

شارستان / Şaristan, جوزجان / Cüzcan ve Nişabur'a bağlı diğer şehirlerini elinde bulunduruyordu. O iyi huylu bir melikti. Sancarlı devletinin dönemi sona erince Melik Mü'eyyid Harezmi Şahı ve Irak Melikleri ve Gur Sultanlarıyla dostluk yolunu tutup o meliklerin¹⁰⁰ bölgelerine ihtimamla yaklaştı ve bu dikkati sayesinde birkaç yıl hüküm sürebildi ve daha sonra öldü. Allah ona rahmet eylesin. Allah hakkı zahir etsin

İkinci: ملك طغانشاه بن ملك مؤيد / Melik Tugaşşah Bin Melik Mü'eyyid

O güzel yüzlü bir padişah olup çok eğlence sever idi. Gece gündüz eğlencede, semada bulunup nedimleri, çalgıcıları ve eğlence ehli ile meclislerde bulunurdu. Nişabur mülkü babasından ona miras kalınca çevre melikleriyle dostluk, anlaşma ve hizmet yolunu seçti. Ondan haksız yere kimseye zarar gelmediği için hiç kimse de ona bir zorluk çıkarmadı. Sürekli eğlence, raks, çalgı, şarapla meşguldü. Eğlence, şenlikten dolayı gömleğinin ucunu on karış uzunluğunda yaptırıp altın süsler takıp meydanda dansa çıkıyordu ve kısa sürede öldü.

Üçüncü: سنجر شاه بن طغانشاه / Sancar Şah Bin Togaşşah

Togaşşah Nişabur tahtına oturup Gur melikleriyle geleneksel yakınlığı kurmak için elçi gönderip Gıyaseddin Muhammed Sam Tab Sarah'ın kızını¹⁰¹ oğlu Sancar Şah'a istedi. Nişabur'un âlim ve büyükleri gelip o nikahı kıydılar. Togaşşah hakkın rahmetine kavuşunca Harezmsahlı Tegiş Nişabur'a ordu çekip Nişabur'u zapt etti. Sancar, şah'ı tutuklayıp Harezmi'ye götürdü. Sultan Gıyaseddin İmam Şafii'nin, Allah ona rahmet eylesin, dediğine göre Celâli Melikesinin¹⁰² nikahını boşaltıp غور¹⁰³ / Gur'daki Melik Ziyaeddin'e verdi. Sancar Şah Harezmi'de öldü. Hak Teâlâ bizim sultanımızı kıyamete kadar

⁹⁹ Keza aslında. Râvertî nüsha kaydından farklı olarak سيران، سيراش، سيراس ve سيران yazmıştır.

Belki bu vaktiyle Horasan'da var olan سيرابن şehriydi (Hudud-ul 'alem).

¹⁰⁰ Aslı: ملوك / mulûk. P: metindeki gibidir (مسلوك / meslûk).

¹⁰¹ Aslı: kızlarını.

¹⁰² Aslı: حلالی / Helâli, Râvertî: جلالی / Celâli.

¹⁰³ Aslı: درغور , P: درغور . Râvertî'nin metinde "Melik Alaeddin" yazılmıştır ve dediğine göre Ziyaeddin'in her üç nüshasında da gelmiştir. O درغور'u "İnghur" olarak çevirmiş halbuki Dürr Gur'da sıfat olup ilk ünlüsü yuvarlaktır şöyle ki, bu kitapta daha sonra da geleceği gibi Dürr Gur "mücevhur Gur" bu da bu şahısın unvanıdır.

Akbar A. Aghdam

yaşatsın. والله الباقي و كل شيء هالك والسلام ¹⁰⁴. / Vallahül-bâki ve külli şeyin hâlikü, vesselam. (Allah kalıcıdır ve bütün her şey helak olur, vesselam). Doğrusunu Allah bilir.

¹⁰⁴ Kur'an, Kısas 88.